

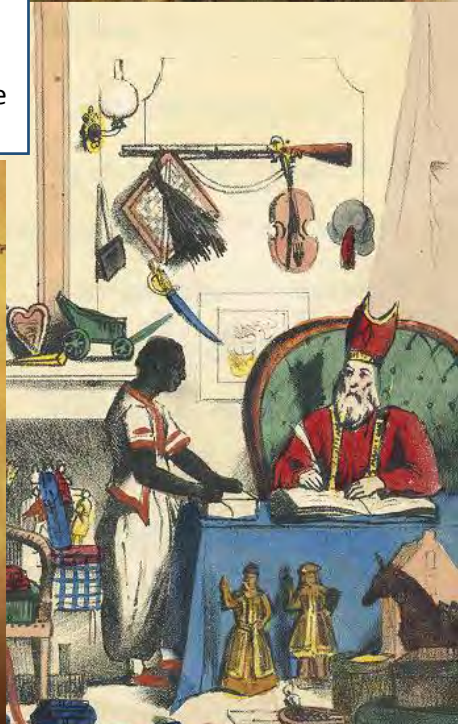
Duivels en boemannen

De rol van Germaans en/of christelijke tradities bij de demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950

Bachelorscriptie geschiedenis
Tijs Sikma 4105141

1^e semester 2015

Onder begeleiding van Dr. P. Bange

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Het maatschappelijke debat.....	3
Methode.....	4
Status Quaestionis.....	4
Opbouw.....	5
Hoofdstuk 1: De demonisering van Zwarte Piet (1865 tot 1950)	7
Welke transformaties onderging Zwarte Piet van 1865 tot 1950?	7
Zwarte Piet van 1865-1950: boeman of stereotype neger?	9
Hoofdstuk 2: De Germaanse en christelijke tradities waar Zwarte Piet van 1865 tot 1950 mogelijk mee geassocieerd werd	11
Germaanse tradities	11
Zwarte Raven.....	11
Dodenleger.....	12
Knechten van Wodan	12
Christelijke tradities	13
Germaans-christelijke tradities	14
Hoofdstuk 3 Analyse van de Germaanse en christelijke tradities.....	15
De Germaanse interpretatie van Zwarte Piet.....	15
De christelijke interpretatie van Zwarte Piet.....	16
De Germaans-christelijke interpretatie van Zwarte Piet	17
Hoofdstuk 4 De mogelijke rol van racisme in de demonisering van Zwarte Piet.....	19
Op welke manieren werd Zwarte Piet van 1865 tot 1950 racistisch geïnterpreteerd?	19
Analyse van de racistische interpretatie	19
Conclusie: Welke rol speelden Germaans en/of christelijke tradities bij de demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950?	21
De moderne verklaring voor de demonisering van Zwarte Piet	21
Herziening Germaans-christelijke verklaring	22
Het belang van mijn scriptie	22
Illustraties.....	26

Inleiding

Zwarte Piet deed voor het eerst zijn intrede in 1850, in een kinderboekje van Jan Schenkman.¹ De knecht had nog geen naam, maar had al wel zijn kenmerkende uiterlijk en uitdossing. Het boekje was zo populair, dat ook andere schrijvers het personage overnamen als vaste begeleider van Sinterklaas. Tot en met 1865 was de knecht meestal nog niet een erg uitgesproken personage in de Sinterklaasverhalen. Hij fungeerde als een naamloos hulpje dat zwijgend Sinterklaas bij zijn taken hielp.

Vanaf het einde van de 19^e eeuw tot het midden van de 20^e eeuw krijgt Zwarte Piet echter steeds meer de rol van een kwaadaardige boeman.² Sommige historici denken dat dit kwam doordat schrijvers en tekenaars in deze periode Zwarte Piet modelleerden aan de hand van duivels en boemannen uit Germaanse en/of christelijke tradities.³ In deze tradities symboliseerden zwart-geschminkte mannen het kwaad of de duivel. In deze scriptie onderzoek ik of het aannemelijk is dat de boemanrol die Zwarte Piet van 1865 tot 1950 aannam, gebaseerd was op deze tradities.

Afbeelding 1: Zwarte Piet in een kinderboek uit 1914

Het maatschappelijke debat

Vandaag de dag vindt er op een andere manier een demonisering van Zwarte Piet plaats. Zelfs degenen die jaren geleden nog geen enkel idee hadden van eventuele racistische connotaties van Zwarte Piet, voelen zich nu ongemakkelijk wanneer ze hun jeugdheld moeten verdedigen. Zowel de voorstanders als de tegenstanders van Zwarte Piet proberen de interpretatie van Zwarte Piet te beïnvloeden door het personage te essentialiseren aan de hand van diens historische oorsprong. Tegenstanders van Zwarte Piet veronderstellen vaak dat het personage oorspronkelijk gebaseerd was op de slavernij, racistisch nationalisme of de blackface traditie en dat het daarom nog steeds in essentie een racistisch personage is. Voorstanders van Zwarte Piet geloven daarentegen vaak dat Zwarte Piet een voortzetting is van een eeuwenoude traditie van zwarte duivels en boemannen en

¹ Jan Schenkman, *Sint Nicolaas en zijn knecht* (Amsterdam, 1850).

² Frits Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet. Een speurtocht naar de herkomst, ontwikkeling en de betekenis van de dienaar van Sinterklaas* (Eindhoven, 2003) 42.

Eugenie Boer-Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet', *Volkkundig Bulletin* 19 (Amsterdam, 1994) 12.

Bianca Berends, 'Zwarte Piet en Witte Klaas' (onuitgegeven dissertatie, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2000) 79.

³ Marcel Bras, *Zwarte Piet: Discriminerend of Fascinerend?* (Soesterberg, 2013).

Louis Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn, 1993).

Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*.

daarom per definitie niet racistisch kan zijn.

Beide kanten maken de fout de identiteit van hem gelijk te stellen met diens historische oorsprong. Ook van 1865 tot 1950 werd al geprobeerd de essentie van Zwarte Piet vast te leggen aan de hand van diens oorsprong, maar bleef hij steeds op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. In mijn scriptie zal ik dan ook laten zien dat Zwarte Piet van oudsher helemaal geen een essentie heeft, maar beweegt tussen verschillende beeldtradities.

Methodie

Als de demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950 beïnvloed werd door Germaanse en/of christelijke tradities, moeten de schrijvers en tekenaars Zwarte Piet in deze periode aan de hand van deze tradities hebben geïnterpreteerd. De meeste schrijvers en tekenaars hebben echter nooit expliciet gemaakt op basis waarvan ze Zwarte Piet hebben geïnterpreteerd als boeman en als ze dat al hebben gedaan, beschik ik niet over de bronnen.

Lange tijd bestonden er bovendien talloze verschillende lokale Sinterklaastradities naast elkaar, met elk hun eigen personages. De demonisering van Zwarte Piet is daarom niet te herleiden tot een specifieke figuur of legende. Elke schrijver en elke tekenaar heeft mogelijk een ander lokaal personage in gedachten gehad, toen hij Zwarte Piet in diens boek representeerde. De verschillende lokale personages zijn, doordat ze een soortgelijke symboliek delen, echter wel vaak te herleiden tot bredere tradities. De demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950 heeft overeenkomsten met de symboliek van bepaalde Germaanse en/of christelijke tradities. Ik onderzoek of het aannemelijk is dat deze tradities ook daadwerkelijk de demonisering in gang hebben gezet.

Status Quaestionis

Het historische debat omtrent de demonisering van Zwarte Piet is op te delen in twee kampen. Ten eerste de historici die menen dat de demonisering voornamelijk een moderne (racistische) ontwikkeling was.⁴ Deze historici interpreteren Zwarte Piet vooral als een modern personage, omdat hij pas sinds 1850 bestaat, en als een neger, omdat Schenkman hem als een moor afbeeldde. Zij denken dat schrijvers en tekenaars van 1865 tot 1950 Zwarte Piet ook zo hebben geïnterpreteerd en dat diens demonisering vooral te wijten is aan een negatieve stereotypering van zwarte mensen. Andere historici denken dat deze demonisering veel meer steunde op premoderne beeldtradities.⁵ Schrijvers en tekenaars zouden Zwarte Piet in deze periode geïnterpreteerd hebben als een duivel of boeman uit Germaanse en/of christelijke tradities en daardoor zouden zij Zwarte Piet als boeman hebben afgebeeld.

Recentelijk wordt zowel in het maatschappelijke debat als in het historische debat de nadruk

⁴ Eugene Boer-Dirks, Bianca Berends, Frits Booy en John Helsloot.

⁵ Rita Ghesquiere, Jan Nederveen Pieterse, Louis Janssen en J.L. de Jager.

gelegd op de racistische achtergrond van Zwarte Piet. De historische werken die de nadruk leggen op de premoderne achtergrond van Zwarte Piet zijn meestal al wat ouder. Als tegenbeweging verschijnen nu allerlei populairwetenschappelijke boekjes die Zwarte Piet vanuit een Germaans-christelijke achtergrond verklaren. In mijn scriptie geef ik een revisie van deze oudere premoderne verklaringen.

Opbouw

In hoofdstuk 1 beschrijf ik op wat voor een manier Zwarte Piet in een boeman veranderde. Ik heb hiervoor vooral gebruik gemaakt van het werk van Sinterklaas-historici Eugenie Boer-Dirks, Frits Booy en John Helsloot.⁶ Zij schreven alledrie over de manier waarop Zwarte Piet in Sinterklaasverhalen veranderde. Daarnaast was de doctoraalscriptie van Bianca Berends voor mij hierbij erg nuttig. Zij heeft systematisch aan de hand van 70 Sinterklaasverhalen onderzoek gedaan naar de transformatie van Zwarte Piet van 1900 tot 1945.

In hoofdstuk 2 beschrijf ik welke mogelijke associaties er tijdens de demoniseringsperiode bestonden tussen Zwarte Piet en Germaans en/of christelijke tradities. Hiervoor heb ik gebruik gemaakt van secundaire historische literatuur die dit beschrijft. Naast John Helsloot, Eugenie Boer-Dirks en Frits Booy, hebben ook Louis Janssen en Rita Ghesquire dit gedaan.⁷ Ik heb daarnaast ook boeken gelezen die tijdens de demoniserings-periode zijn geschreven. Bij de Germaanse tradities zijn dit werken van Nederlandse historici die het Sinterklaasfeest probeerden te herleiden naar Germaanse gebruiken.⁸ Bij de christelijke traditie is dit het werk van Karl Meisen.⁹ Hij is veruit de belangrijkste historicus, die in mijn onderzoeksperiode, het Nederlandse Sinterklaasfeest probeerde af te leiden aan christelijke tradities. Naast de voorgenoemde secundaire literatuur heb ik voor de

⁶ Eugenie Boer-Dirks en John Helsloot, *Het Sinterklaas boek*, (Zwolle, 2009).

EugenieBoer-Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet', *Volkskundig Bulletin* 19 (Amsterdam, 1994) 1-35.

Eugenie Boer en Frits Booy, 'Sint-Nicolaas in het 'oude' kinderboek', *Literatuur zonder leeftijd* 8 (Amsterdam, 1994) 123-136.

Frits Booy, 'Sinterklaasje kom maar binnen met je knecht', *Leesgoed: tijdschrift over kinderboeken* 21 (Amsterdam, 1994) 231-235.

Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*.

John Helsloot, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet' (1850)', *De kleine Olympus Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie* (Amsterdam, 2008).

John Helsloot, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', *Sinterklaas Verklaard* (Eindhoven, 2008) 77-86.

John Helsloot, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet (1850)', *De kleine Olympus Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie* (Amsterdam, 2008) 93-117.

John Helsloot, 'Zwarte Piet: een icoon onverenigbaar met Santa Claus', *Heiligen of helden* (Amsterdam, 2007).

⁷Louis Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn, 1993) Rita Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas: de kracht van een verhaal* (Amersfoort, 1989).

⁸ Eelco Verwijs, *De christelijke feesten: eene bijdrage tot de kennis der Germaansche mythologie*, I: Sinterklaas, (Den Haag, 1863).

D.J. van der Ven, *Ons eigen volk in het feestelijk jaar* (Kampen, 1943).

Jos Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde* (Zutphen, 1930-1933) 2e herziene druk.

⁹ Karl Meisen, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande : eine kultgeographisch-volkskundliche Untersuchung* (Dusseldorf, 1931).

Germaans-christelijke tradities ook gebruik gemaakt van populaire quasiwetenschappelijke literatuur.¹⁰ Deze boekjes beschrijven allerlei Germaans-christelijke tradities, die ook tijdens de demoniseringsperiode al in verband werden gebracht met Zwarte Piet. Hoewel ze niet altijd even wetenschappelijk verantwoord zijn, laten ze wel goed zien hoe de maatschappelijke discussie over Zwarte Piet vaak verweven is met het historische debat.

In hoofdstuk 3 onderzoek ik hoe waarschijnlijk het is dat de Germaanse en/of christelijke tradities uit hoofdstuk 2, invloed hebben gehad op de demonisering van Zwarte Piet, beschreven in hoofdstuk 1. Mijn analyse baseer ik op de kritiek die er is gegeven op de christelijke en Germaanse interpretatie van Zwarte Piet in de voorgenoemde secundaire literatuur.

In hoofdstuk 4 onderzoek ik de mogelijkheid dat de demonisering van Zwarte Piet gebaseerd was op racistische stereotyperingen. Naast John Helsloot, Eugenie Boer-Dirks en Frits Booy, heeft ook Jan Nederveen Pieterse de relatie tussen Zwarte Piet en racisme onderzocht.¹¹ Hij deed ook onderzoek naar racistische stereotyperingen in Nederland door de eeuwen heen. Ik zal in hoofdstuk 4 dan ook kijken op wat voor een manier de demonisering van Zwarte Piet overeenkwam met de heersende stereotypen van zwarten van 1865 tot 1950 in Nederland.

In de conclusie geef ik mijn onderbouwde standpunt over de rol van Germaans en/of christelijke tradities in de demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950.

¹⁰ Marcel Bras, *Zwarte Piet: Discriminerend of Fascinerend* (Soesterberg, 2013).
Arnold-Jan Scheer, *Wild Geraas* (Soesterberg, 2009).

Peter De Kort Van Dal, *Dag Zwarte Piet: elk vooroordeel heeft een nadeel* (Maartensdijk, 2014).

¹¹ Jan Nederveen Pieterse, 'Mirakels Multiculturalisme: Zwarte Piet als Trickster', *Sint Nicolaasgenootschap Nederland*, <http://www.sngnederland.com/sng/images/sng-pdf/JNP%20Zw%20Piet%20Revisit.pdf> [geraadpleegd op 5-1-2015].

Jan Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart* (Amsterdam, 1990).

Hoofdstuk 1: De demonisering van Zwarte Piet (1865 tot 1950)

De eerste Zwarte Piet verscheen in 1850 in een kinderboek van Jan Schenkman.¹² De knecht had in dit boekje nog niet deze naam, maar al wel het kenmerkende uiterlijk en draagt al wel de typerende kleding. Hij is donker, heeft kroeshaar en is gekleed als een Moorse page. Over de redenen van Schenkman voor de introductie van de zwarte knecht wordt wel gegist, maar een eenduidig overtuigend antwoord blijft de geschiedschrijving schuldig. De Zwarte Piet van Schenkman is nog een vrij neutraal personage. Dat hij een naamloze knecht is, suggereert dat hij een onderdanige en passieve rol heeft.¹³

Er was in zijn boek echter absoluut nog geen sprake van de latere polarisering van de rollen.¹⁴ Het is zelfs nog Sinterklaas die straft. Het boekje van Schenkman is populair en wordt vele malen herdrukt. Bovendien nemen andere schrijvers en tekenaars de zwarte knecht over in hun Sinterklaasverhalen. Zwarte Piet krijgt daardoor steeds meer een vaste plaats in de Sinterklaastraditie en daarmee ook steeds meer een eigen actieve persoonlijkheid.

Afbeelding 2: Zwarte Piet in het boekje van Schenkman

Welke transformaties onderging Zwarte Piet van 1865 tot 1950?

Er blijven nog lang verschillen bestaan tussen de manieren waarop Sinterklaas en Zwarte Piet in Sinterklaasverhalen gepresenteerd worden. Soms blijft Sinterklaas alleen opereren en is hij de enge griezel die de straffen uitdeelt. In sommige verhalen wordt hij zelfs 'de zwarte man' genoemd.¹⁵ In andere verhalen krijgt Sinterklaas weliswaar een hulpje aan zijn zijde, maar heeft deze geenszins het uiterlijk van een zwarte page. Zijn naam (Pieter) duikt pas voor het eerst op in 1891. Tot 1920 blijft Zwarte Piet nog onder tientallen diverse namen bekend staan, zoals Jan, Rabbadoelie en Sabbas.¹⁶

Toch zijn er ook duidelijke overeenkomsten in de manier waarop Zwarte Piet van circa 1865 tot 1950 in Sinterklaasverhalen verandert. Volgens Frits Booy verandert Zwarte Piet vanaf 1865 in een boeman die de kinderen op het rechte pad dient te houden.¹⁷ Pas na 1950 eindigt dit volgens hem en transformeert Zwarte Piet van een boeman in een onnozele hals. Boer-Dirks plaatst het begin van deze demonisering in 1898 en Bianca Berends denkt dit pas vanaf de 20^e eeuw gebeurt.¹⁸

¹² Schenkman, Sint Nicolaas en zijn knecht.

¹³ Helsloot, 'De ambivalente boodschap', 95.

¹⁴ Boer en Booy, 'Sint-Nicolaas in het 'oude' kinderboek', 135.

¹⁵ Helsloot, 'Zwarte Piet: een icoon onverenigbaar met Santa Claus', 32.

¹⁶ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 44.

¹⁷ Ibidem, 42.

¹⁸ Boer-Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet', 12.
Berends, 'Zwarte Piet en Witte Klaas', 79.

Ik heb gekozen voor de periodisering van Frits Booy, omdat hij het meeste onderzoek naar specifiek Zwarte Piet heeft gedaan.

Van 1865 tot 1950 wordt Sinterklaas in de Sinterklaasverhalen juist steeds vriendelijker. In plaats van een woesteling die kinderen straft wordt hij een vriendelijke deftige oude man. Voor een deftige heer is het natuurlijk veel toepasselijker dat hij het straffen aan een knecht uitbesteedt. Bovendien is het veelvuldig slaan met de roe een handeling die een oude man te veel moeite kost. Het straffen wordt steeds meer uitbesteed aan Zwarte Piet, terwijl Sinterklaas de beloner wordt. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat de katholieke kerk, die in deze tijd in het protestantse Nederland meer bewegingsvrijheid kreeg, de heilige weer wat heiliger wilde maken. De transformatie van Sinterklaas tot onschuldige oude man wordt echter pas echt voltooid in de jaren zestig van de 20^e eeuw, wanneer democratisering en antiautoritaire opvoeding, het laatste beetje gezag van Sinterklaas wegnemen.

Tijdens de demoniseringsperiode krijgen Sinterklaasteksten een steeds romantischere aard. De eerste Sinterklaasteksten in de kinderliteratuur in de 18^e eeuw waren nog erg rationalistisch.¹⁹ In deze verhalen is duidelijk de invloed van de Verlichting zichtbaar. Kinderen wordt in de verhalen geleerd sceptisch te zijn ten opzichte van fantasie en sentimentaliteit. Pas in de tweede helft van de 19e eeuw komt er steeds meer ruimte voor fantasie in het Sinterklaasverhaal. Het bekende kinderboek van Schenkman in 1850 is hier eigenlijk al het eerste voorbeeld van. De belevenissen van Sinterklaas zelf staan namelijk centraal, waaronder zijn aankomst met stoomboot en zijn vertrek in een luchtballon. Tot dan was Sinterklaas vooral gebruikt als personage dat de boodschap van belerende kinderversjes moest ondersteunen. In de 20e eeuw zet deze ontwikkeling zich voort en worden de Sinterklaasverhalen minder moralistisch en meer amusant en spannend.²⁰ Niet zozeer de opvoedkundige mores, maar de beleving van het kind gaan centraal staan.

Van 1865 tot 1950 verschijnt Zwarte Piet soms als lid van een volgelingenschare van Sinterklaas, maar meestal als een uniek individu. Pas na 1945 zijn het standaard meerdere Zwarte Pieten die Sinterklaas vergezellen. De meeste schrijvers interpreteren Zwarte Piet tot 1945 dus nog voornamelijk als een uniek personage en nog zeker niet als iemand van wie verschillende variaties van bestaan, zoals we nu de wegwijspiet, hoofdpiet en Opa Piet kennen.

Tot 1950 blijft Zwarte Piet duidelijk een ondergeschikte rol spelen ten opzichte van Sinterklaas. Pas na 1950 schudt Zwarte Piet dit van zich af en spreekt hij Sinterklaas niet meer aan

¹⁹ Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas*, 101-102.

²⁰ Booy, 'Sinterklaasje kom maar binnen', 234.

met heer of meester, maar gewoon met Sinterklaas.²¹ Van 1865 tot 1950 wordt Zwarte Piet dus nog wel als een onderdaan van Sinterklaas afgebeeld.

Zwarte Piet van 1865-1950: boeman of stereotype neger?

Dat Zwarte Piet van 1865 tot 1950 meestal als een individu werd voorgesteld, pleit ervoor te stellen dat men hem zag als een uniek sprookjesfiguur en dus als een boeman interpreteerde. Als een Zwarte Piet een variant was van een soort, zou dit eerder kunnen wijzen op een interpretatie van Zwarte Piet als neger. Net zoals Amerikanen bekend staan onder de naam yankees (jankezen), zou het kunnen dat negers geschaard werden onder de naam (zwarte) Pieten. Dit was dus meestal niet het geval.

In deze periode is er een geleidelijke overgang te zien in het Sinterklaasverhaal van het Verlichtingsmoralisme naar de sprookjes van de Romantiek. De boemaninterpretatie van Zwarte Piet combineert zowel dit moralisme als deze fantasie en sluit dus goed aan bij veel andere sprookjesfiguren die in kinderboeken van deze tijd een afschrikwekkende moraliserende functie hadden, zoals de Bietebauw, de Bullebak, de Tenensnijder en de Zwarte Man.

Andere zichtbare veranderingen die Zwarte Piet onderging in deze periode, wijzen echter eerder op een racistische interpretatie. Volgens het onderzoek van Bianca Berends werd in de periode van 1900-1945 in driekwart van de verhalen die zij onderzocht, voornamelijk gesecculariseerde fantasieverhalen, de zwartheid van Zwarte Piet extra aangestipt.²² In de verhalen werd dan de aandacht gericht op de dikke rode lippen, het witte oogwit, de zwarte ogen of de grote witte tanden van Zwarte Piet. In kinderboeken uit deze tijd werden zwarten volgens haar met dezelfde kenmerken afgebeeld. Bovendien wordt in 35% procent van de boeken in deze periode aan Zwarte Piet gerefereerd als moor of neger.

Ik denk dat het onderzoek van Berends overtuigend bewijs levert dat in vele gevallen Zwarte Piet geïnterpreteerd werd als neger en dat er in sommige gevallen sprake zal zijn geweest van een negatieve stereotypering, deze negatieve stereotypering bespreek ik in hoofdstuk 4. Dit sluit echter niet uit dat sommige schrijvers en tekenaars alsnog gebruik hebben gemaakt van Germaanse en/of christelijke tradities voor hun interpretatie van Zwarte Piet. In het volgende hoofdstuk beschrijf ik de

Afbeelding 3: een 19e eeuwse kinderschrik

²¹ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 43.

²² Berends, 'ZwartePiet en Witte Klaas', 79.

christelijke en Germaanse tradities waar zij Zwarte Piet in de demoniseringsperiode mogelijk mee geassocieerd hebben.

Hoofdstuk 2: De Germaanse en christelijke tradities waar Zwarte Piet van 1865 tot 1950 mogelijk mee geassocieerd werd

Als de demonisering van Zwarte Piet gebaseerd was op Germaanse en/of christelijke tradities, zouden schrijvers en tekenaars uit deze periode Zwarte Piet geïnterpreteerd moeten hebben op basis van deze tradities. In dit hoofdstuk beschrijf ik de Germaanse en christelijke tradities waar Zwarte Piet in deze tijd mogelijk mee geassocieerd werd.

Germaanse tradities

De 19^e eeuw was de tijd van de Romantiek en het opkomende nationalisme. Veel historici probeerde in dit kader eeuwenoude feesten te herleiden tot gebruiken van hun volk. Zij richtten zich in hun onderzoek vaak expliciet tegen de christelijke verklaringen die er voor de feesten gegeven waren. In veel van deze feesten stond een christelijke heilige centraal. De feesten bevatten echter ook vaak elementen welke vreemd waren voor de officiële leer van het christendom. Daarom besloten enkele Duitse geleerden in de 19^e eeuw de herkomst van Germaanse feesten te onderzoeken, waaronder het Sinterklaasfeest.²³ Zij werden ook wel de Duitse mythologische school genoemd.

Een van de kenmerkende elementen van Sinterklaasfeesten, die toen nog door heel Europa gevierd werden, was de schrikwekkende knecht die de heilige begeleidde. De Germaanse mythologische school verklaarden deze schrikfiguren aan de hand van Germaanse tradities. Deze beweging vond ook navolging in Nederland, waar onder andere Eelco Verwijs, Jos Schrijnen en Gerard Brom de Germaanse oorsprong van de Nederlandse variant onderzochten: Zwarte Piet.²⁴ Ik zal nu de Germaanse tradities beschrijven, waar de Germaanse mythologische school Zwarte Piet mee associeerden en op basis waarvan mogelijk ook de schrijvers en tekenaars Zwarte Piet van 1865 tot 1950 interpreteerden.

Zwarte Raven

Wodan werd volgens Germaanse mythen vergezeld door de raven Hugin en Munnin. Zij hielden voor hem zijn onderdanen in de gaten.

²³ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 8.

²⁴ Verwijs, *De christelijke feesten*.

Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*.

Gerard Brom, 'St. Nicolaas, zijn feest en gebruiken', *De Katholiek* 113 (1898) 62-88.

Afbeelding 4: Wodan met zijn 2 raven

Dodenleger

In bijna alle culturen van de wereld vinden er in de winter feesten plaats, waarin de grens tussen licht en duisternis, goed en kwaad, doden en de levenden een hoofdrol speelt.²⁵ Deze feesten bevatten vaak rituelen waarin de doden zich een tijd lang bij de levenden voegden. Ook de Germaanse

cultuur bevatte een dergelijke thematiek. Tijdens het winterse dodenfeest zou Wodan met zijn dodenleger door de lucht rijden. De doden werden in deze feesten gerepresenteerd door gemaskerde mannen, die de bewaarders van voorouderlijke wetten waren.

Knechten van Wodan

In sommige Germaanse mythes werd Wodan vergezeld door een jonge Germaanse god, Oel, of door een knecht met de naam Ruprecht, Eckhart of Balder.²⁶ Deze knechten zouden volgens sommige legenden door de rookgaten van de Germaanse hutjes kijken om te zien of de bewoners zich gedroegen, waardoor ze zwarte gezichten hadden. Bovendien vulden Ruprecht en Eckhart de laarzen met goud. De roe werd in deze Germaanse mythes gebruikt als vruchtbaarheidssymbool.

²⁵ Janssen, Nicolaas, *de duivel en de doden*, 85-87.

²⁶ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 8.
Berends, *Zwarte Piet en Witte Klaas*, 10.

Christelijke tradities

Het zou niet vreemd zijn als Zwarte Piet van 1865 tot 1950 met het christendom geassocieerd werd. Sint Nicolaas was in het westen immers al sinds de 11^e eeuw een populaire christelijke heilige. Toen Germaanse mythologen steeds meer de christelijke oorsprong van het Sinterklaasfeest ter discussie stelden, kon een reactie van de katholieke kerk niet lang uitblijven. In 1831 leidde W.A. van Hengel het feest al af van de kerkelijke cultus, maar hij besteedde hierbij geen aandacht aan Zwarte Piet.²⁷ Honderd jaar later, 1931, werkte Karl Meisen de theorie van Hengel verder uit en gaf hij daarnaast ook een uitleg aan de oorsprong van Zwarte Piet.²⁸ Meisen verwierp in zijn boek bijna elke niet-christelijke oorsprong voor de Sinterklaastraditie.

Meisen dacht in Zwarte Piet de gestalte van de duivel te herkennen. Sint Nicolaas heeft in veel religieuze afbeeldingen in kerken namelijk de duivel aan zijn zijde. Deze zou de Heilige in sommige legenden overwonnen en geknecht hebben. In een verhaal zou Sinterklaas de duivel overwonnen hebben als kind door te vasten. In andere verhalen zou hij de duivel onder de aarde hebben verbannen.

Sint Nicolaas was een heilige die in het christendom al vanaf de middeleeuwen geassocieerd werd met de duivel. Vaak veranderde Sint Nicolaas zelf zelfs in een duivel. Voorbeelden hiervan in Duitsland zijn Stapklas, Ruklas, Clas Bur en Hell-Niklas en in Nederland was dit de klaaskerel.²⁹ De afschrikwekkende Klazen die nu nog steeds een hoofdrol spelen in de Sinterklaasvieringen op de Waddeneilanden zou je ook in deze traditie kunnen plaatsen.

Bepaalde symboliek die refereert aan de duivel bleef in deze tradities ook behouden: de ketting, waaraan de heilige de duivel oorspronkelijk geketend had, de roe en de zak, welke de duivel als zielenvreter zou symboliseren. Ook talloze woorden geven nog blijk van de associatie welke Sint Nicolaas had met de duivel, zoals in het Engels 'Old Nick'; een oude benaming voor de duivel.

In de Middeleeuwen maakte de katholieke kerk gebruik van beeldend dualisme om diens leer van goed en kwaad ook voor de analfabeet behapbaar te maken, bijvoorbeeld door een witte heilige met een donkere duivel te contrasteren. Zwart stond symbool voor de duisternis en de zwarte pek uit de hel. Om

Afbeelding 5: een zwarte duivel geketend aan Sint Nicolaas

²⁷ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 36.

²⁸ Meisen, *Nikolauskult*.

²⁹ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 32.

deze reden werd de duivel in de middeleeuwen ook wel Zwarte Piet genoemd.³⁰ Sint Nicolaas zelf stond bovendien per uitstek vaak symbool voor de spanning tussen goed en kwaad. Al vanaf de 12^e eeuw stond Sinterklaas bekend als de straffer van het kwade en beloner van het goede.³¹

Voornamelijk in Oost en Midden-Europa werd het duo van Sint Nicolaas en de duivel dan ook vaak gebruikt als opvoedkundig middel. De duivel dreigde hierbij ook naar stoute kinderen met de roe.

Germaans-christelijke tradities

Het zou ook kunnen dat de schrijvers en tekenaars Zwarte Piet van 1865 tot 1950 interpreteerde aan de hand van tradities waarin christelijke en Germaane symboliek vermengd waren. In veel van diens tradities nam de christelijke kerk Germaanse symboliek over. De bekende legende waarin Sinterklaas de duivel tot zijn knecht maakte, zou bijvoorbeeld geïnspireerd kunnen zijn door de demonisering van Wodan. Het was in het christendom namelijk niet ongebruikelijk dat inheemse goden onschadelijk werden gemaakt door ze te demoniseren.³²

In Europa bestonden talloze eeuwenoude tradities, die verbonden waren aan de heilige Sint Nicolaas en waarin ook Germaanse symboliek een rol speelde. In Nederland waren dit de Nikolaasmaskerades, welke vanaf de 16^e eeuw rond november en december door het land rondtrokken. Zij steunden op symboliek van de Wilde Jacht en de Germaanse dodenlegers.³³ Gemaskerde of geschminkte mannen klopten bij deze maskerades aan op de deuren met de vraag of er stoute kinderen aanwezig waren. De namen van de gemaskerden waren vaak Klaas, Pieter of de Duivel.

In het volgende hoofdstuk zal ik aan de hand van kritiek op de Germaanse en christelijke verklaringen, onderzoeken in hoeverre het nog steeds houdbaar is dat ze invloed hebben gehad op de demonisering van Zwarte Piet.

Afbeelding 6: Nikolaus en Krampus: een voorbeeld van een traditie in Europa waarbij christelijke en Germaanse symboliek vermengd waren

³⁰ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 10.

³¹ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 13.

³² Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas*, 77.

³³ Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 11.

Hoofdstuk 3 Analyse van de Germaanse en christelijke tradities

In dit hoofdstuk onderzoek ik of het aannemelijk is dat de Germaanse en/of christelijke tradities zoals die zijn besproken in hoofdstuk 2 veel invloed hebben gehad op de demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950, beschreven in hoofdstuk 1.

De Germaanse interpretatie van Zwarte Piet

Bij de Germaanse tradities is er sprake van een symboliek, waarin zwarte schrikwekkende wezens een bebaarde oude man helpen door na te gaan of diens onderdanen zich aan zijn regels houden. Zoals Zwarte Piet dit ook voor Sinterklaas doet. In de Germaanse verhalen spelen ook attributen een rol, die overeenkomsten hebben met attributen van het moderne Sinterklaasfeest. Het offeren van vruchten en graan aan Wodan vergeleken Germaanse mythologen met het strooien van snoepgoed en de roe van Zwarte Piet vergeleken zij met de roe als Germaans vruchtbaarheidssymbool. Ook het vullen van de laarzen met goud door Ruprecht of Eckhart en de zwarte gezichten die zij kregen bij het gluren door de schoorsteen, doen natuurlijk denken aan het moderne Sinterklaasfeest.

Er bestaat echter een behoorlijk groot tijdsverschil tussen de voorchristelijke Germaanse tradities en de introductie van een knecht van Sinterklaas, laat staan Zwarte Piet. Vanaf circa 600 na Christus kwam in Nederland het kersteningsproces immers al op gang en werden Germaanse tradities verbannen of geïncorporeerd door het christendom, maar pas aan het eind van de achttiende eeuw werd Sinterklaas voor het eerst afgebeeld met een metgezel.³⁴ Het is moeilijk te bewijzen dat deze Germaanse tradities al die jaren voort zijn blijven bestaan onder de bevolking, om vervolgens bij Zwarte Piet weer op te duiken.

De Germanen hebben geen tempels gebouwd, waaruit men bewijsmateriaal zou kunnen verzamelen om een Germaanse oorsprong van Zwarte Piet te ondersteunen. Een Germaanse oorsprong wordt volgens Louis Janssen dan ook door geen enkel document ondersteund.³⁵ De geschreven bronnen over de Germaanse beschaving die overgeleverd zijn, zijn bovendien meestal samengesteld door christelijke monniken en geleerden. Een Germaanse interpretatie van Zwarte Piet is dus altijd afhankelijk van de manier waarop het christendom met de Germaanse bronnen is omgegaan en deze bronnen hebben ge(her)interpreteerd.

De bewijsvoering van de Germaanse verklaringstheorie is daarnaast van bedenkelijke aard. Jakob Grimm sprak ooit het vermoeden uit dat Sinterklaas zijn oorsprong zou hebben bij Wodan, omdat ze allebei op een paard rijden. De Germaanse mythologische school legde het vervolgens als een feit vast dat Sinterklaas gebaseerd was op een Germaanse god. Hierna besloten de Duitse mythologen dat alle elementen van het Sinterklaasfeest, ook Zwarte Piet, herleid moesten worden

³⁴ Berends, *Zwarte Piet en Witte Klaas*, 10-12.

³⁵ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 17.

tot Germaanse mythen. Karl Meisen klaagde al dat de Germaanse mythologische school elke christelijke verklaringen voor het Sinterklaasfeest direct uitsloten, terwijl het christendom al sinds ongeveer 800 na Christus invloedrijk was in ons gebied.³⁶

Bovendien schreven de Germaanse mythologen hun onderzoek duidelijk met een politiek doel. Eelco Verwijs richt zich in het voorwoord van zijn boek bijvoorbeeld expliciet tegen de Franse culturele overheersing in Nederland. Door deze Franse invloed zouden oude Nederlandse gebruiken steeds meer vergeten raken.³⁷ Evenals Jan Schenkmandachten historici die de Germaanse verklaring aanhingen dat het voortbestaan van het Sinterklaasfeest gevaar liep en dat het daarom hergedefinieerd diende te worden. Dat het feest in alle landen van Europa behalve Nederland rond deze tijd is verdwenen, maakt de urgentie die sommigen hieraan gehecht moeten hebben wel duidelijk. Een blik op het hedendaagse Zwarte Pietendebat laat al zien, hoe fanatiek men kan worden als elementen van een nationaal feest in gevaar komen, laat staan het hele feest.

De Germaanse verklaringstheorie doet zeer waarschijnlijk geen recht aan de werkelijke oorsprong en hoe men oorspronkelijk Zwarte Piet interpreteerde. Dit sluit echter niet uit dat schrijvers en tekenaars Zwarte Piet van 1865 tot 1950 op basis van deze theorie hebben geïnterpreteerd. De Duitse mythologische school was in deze periode dankzij de Romantiek namelijk populair in ons land.

De christelijke interpretatie van Zwarte Piet

Een belangrijk punt van kritiek op de christelijke verklaring voor Zwarte Piet is dat vanaf de zestiende eeuw de heilige niet meer met de duivel wordt afgebeeld, maar steeds alleen. In de Nikolaasmaskerades blijft deze associatie in Nederland tussen de heilige en de duivel nog wel langere tijd aanwezig. Dat er een verband bestaat tussen de legende waarin Sint Nicolaas de duivel knecht en de Nicolaasmaskerades, waarin allerlei geketende duivels een belangrijke rol spelen, staat vast. De associatie tussen Sinterklaas en de duivel is ook nog langere tijd terug te vinden bij schrikfiguren in tradities uit verschillende andere gebieden in Europa. De demonisering van Zwarte Piet zou dus ook indirect geïnspireerd kunnen zijn door de christelijk symboliek van deze tradities. Deze tradities steunden echter niet alleen op christelijke, maar ook op Germaanse symboliek.

De christelijke verklaring bovendien kan bovendien wel ondersteund worden met bewijsmateriaal dat aantoont dat Sint Nicolaas zeker in de middeleeuwen nog geassocieerd werd met de duivel. Ook de voorstanders van de christelijke verklaring voor Zwarte Piet schreven echter met een politiek doel voor ogen. Hengel en Meisen waren er beiden op gericht het Sinterklaasfeest te zuiveren van heidense trekjes.

³⁶ Meisen, *Nikolauskult*, 10-12.

³⁷ Verwijs, *De christelijke feesten*, X-XI.

De katholieke kerk kreeg in de 19^e eeuw steeds meer vrijheid in Nederland, waardoor een openlijke publieke katholieke interpretatie van het feest weer mogelijk werd, zoals in het werk van Meisen, maar ook door middel van christelijke Nicolaaslegenden in schoolboeken, verhalenbundels en weekbladen.³⁸ Dit waren echter wel vooral legenden waarin de duivel geen rol speelde. In de eerste helft van de twintigste eeuw tot de jaren zestig werden er daarnaast ook Sinterklaasverhalen uitgebracht die de 'bijpersonages', ook Zwarte Piet, relateren aan het katholieke erfgoed.³⁹ Deze verhalen en de Nicolaaslegenden hebben een christelijke interpretatie van Zwarte Piet mogelijk in hand gewerkt. Omdat heiligenverering weer toegestaan was, wilde de katholieke kerk Sint Nicolaas ontdoen van zijn enge varianten en daarom krijgt Zwarte Piet de afschrikwekkende rol toebedeeld.

De christelijke interpretatie was gebaseerd op het feit dat Sinterklaas een heilige was en dat Zwarte Piet daarom ook in essentie christelijk zou zijn. Dit zou wel moeten betekenen dat Zwarte Piet zich alleen binnen het christendom heeft ontwikkeld en de ontwikkeling niet is beïnvloed door symboliek uit externe tradities, zoals Germaanse legende. Dit laatste lijkt me erg onwaarschijnlijk.

De Germaans-christelijke interpretatie van Zwarte Piet

Het zou kunnen dat schrijvers en tekenaars van 1865 tot 1950 Zwarte Piet interpreteerden op basis van tradities verspreid over Europa, waarin zowel de christelijke Sint Nicolaas als de Germaanse symboliek een rol speelden en dat deze tradities dus ook de demonisering van Zwarte Piet in gang hebben gezet.

Het zijn recentelijk jammer genoeg vaak vooral haastig geschreven populairwetenschappelijke boekjes die deze verklaring geven, waarin de auteurs zich ook expliciet in het Zwarte Pietendebat mengen.⁴⁰ Zij wijzen op een bepaalde correlatie van symboliek van deze tradities met de symboliek van het moderne Sinterklaasfeest. Dat hier overeenkomsten te vinden zijn, hoeft natuurlijk niet te beteken dat het een het ander beïnvloed heeft.

De moderne Zwarte Piet (vanaf 1850) is bovendien duidelijk een moor en gekleed als een page, zijn uiterlijk verschilt dus aanzienlijk van de Germaans-christelijke griezels. Deze moderne Zwarte Piet heeft tot de negentiende eeuw geen sporen nagelaten in woord en beeld.⁴¹ In tegenstelling tot verschillende rooms-katholieke landen in Europa had Sinterklaas in Nederland tot ongeveer 1840 geen donkere afschrikwekkende begeleider.⁴² Wel is Sinterklaas voor 1840 in Nederland zelf vaak een angstaanjagende figuur, die ook duivelse attributen heeft. De publieke

³⁸ Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas*, 108.

³⁹ Ghesquiere, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas*, 120-124.

⁴⁰ Bras, *Zwarte Piet: Discriminerend of Fascinerend*.
Scheer, *Wild Geraas*.

De Kort Van Dal, *Dag Zwarte Piet*.

⁴¹ Boer-Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet', 1.

⁴² Booy, *Op zoek naar Zwarte Piet*, 22.

Sinterklaasvieringen met deze enge Sinterklazen, werden in Nederland sinds de reformatie door de calvinistische autoriteiten verboden. Het Sinterklaasfeest dreigde daardoor ook hier te verdwijnen. Pas na het boekje van Schenkman wordt het feest weer populairder en wordt het in zijn bekende nieuwe, burgerlijke, seculiere en private vorm gegoten.

Louis Janssen geeft een verklaring voor de manier waarop Germaanse-christelijke tradities, ondanks het grote tijdsverschil, toch de moderne interpretatie hebben beïnvloed en daarmee de latere demonisering van Zwarte Piet mogelijk hebben vormgegeven. Hij denkt dat het moderne Sinterklaasfeest zijn wortels heeft in Oostenrijk. Bij het Oostenrijkse feest speelden wel zwarte duivels een rol, die gebaseerd waren op de Nikolaasmaskerades.⁴³ Waarschijnlijk werd het moderne Sinterklaasfeest al aan het hof in Brussel gevierd. Aartshertogin Maria-Elisabeth was vanaf 1725 namelijk landvoogdes van de zuidelijke Nederlanden. Tussen 1725 en 1940 zou dit feest zich mogelijk in de katholieke gewesten verspreid kunnen hebben, doordat de adel in deze gewesten het feest overnamen. Doordat de adel het feest beschaafder willen maken, zou de duivel het uiterlijk van een Moorse page hebben aangenomen.⁴⁴ De introductie van Zwarte Piet bij Schenkman zou dan veel minder een breuk zijn met verleden, dan meestal wordt gedacht.

Bij deze beschaving van Zwarte Piet hebben ook nieuwe opvoedkundige theorieën waarschijnlijk een rol bij gespeeld. Onder invloed van ideeën uit de Verlichting, was het steeds minder geaccepteerd een kind op te voeden door het met de roe te straffen. Een deftige, burgerlijke (heilige) oude man hoorde deze dingen eigenlijk niet te doen. Een straffende boeman was niettemin wel erg handig voor ouders om hun kinderen zoet te houden, bovendien hield deze de spanning in het verhaal. De demonisering van Zwarte Piet gaf schrijvers en ouders misschien de mogelijkheid deze elementen van het feest te behouden, zonder het uitdrukkelijk goed te keuren; het betrof nu immers een sprookjesfiguur en sprookjesfiguren luisteren niet naar sociale normen.

In het volgende hoofdstuk onderzoek ik de rol van racisme in demonisering van Zwarte Piet.

⁴³ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 43-44.

⁴⁴ Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden*, 73-75.

Hoofdstuk 4 De mogelijke rol van racisme in de demonisering van Zwarte Piet

In hoofdstuk 1 heb ik laten zien dat Zwarte Piet van 1865 tot 1950 vaak expliciet als neger werd afgebeeld. In dit hoofdstuk kijk ik hoe een racistische stereotypering van Zwarte Piet van invloed kan zijn geweest op de demonisering van Zwarte Piet.

Op welke manieren werd Zwarte Piet van 1865 tot 1950 racistisch geïnterpreteerd?

Negers waren in Nederland van 1865 tot 1950 bij de meeste mensen nog niet erg bekend en een uitbeelding ervan in kinderboeken moet in dit opzicht opmerkelijk zijn geweest. Hierdoor is het op het eerste gezicht aannemelijk dat een dergelijk personage figuur stond voor zwarte mensen in het algemeen. Wanneer dit personage in toenemende mate negatief getypeerd wordt, proeft dit als een racistische ontwikkeling.

John Helsloot stelt dat in Nederland rond het midden van de 19 eeuw zwarten verondersteld werden vooral geschikt te zijn voor een dienende rol en dat in dit kader Zwarte Piet de knecht van Sinterklaas was.⁴⁵ Ook bestaan er volgens Bianca Berends duidelijke overeenkomsten tussen stereotypingen van zwarten in kinderboeken van de eerste helft van de 20^e eeuw en hoe Zwarte Piet vaak afgebeeld werd.⁴⁶

Volgens Jan Nederveen Pieterse werd Zwarte Piet oorspronkelijk niet met zwarten geassocieerd.⁴⁷ De associatie van Zwarte Piet met afrikanen ontstond volgens hem in de loop van de 19^e eeuw tot en met de 20^e eeuw. In deze periode zou Zwarte Piet aan verschillende vormen van racisme gekoppeld kunnen worden.⁴⁸ Ten eerste analyseert hij Zwarte Piet als een uitdrukking van oudchristelijk racisme, waarin het donkere van de neger, geassocieerd wordt met de duisternis van de duivel. Ten tweede meent hij dat de roe die Zwarte Piet vaak draagt, de roe is van oudsher een Germaans vruchtbaarheidssymbool, een verwijzing is naar het stereotype van de zwarte als sensueel en erotisch. Ten derde zou Zwarte Piet een voorbeeld zijn van het stereotype van de Moorse bediende.

Analyse van de racistische interpretatie

Het lijkt me onwaarschijnlijk dat de demonisering alleen in gang is gezet door racisme. Je kunt bijna elk mogelijk kenmerk van Zwarte Piet wel relateren aan een vorm van racisme, omdat er zoveel

Afbeelding 7: Zwarte Piet afgebeeld als slaaf

⁴⁵ Helsloot, 'Zwarte Piet: een icoon onverenigbaar met Santa Claus', 36.

⁴⁶ Berends, *Witte Klaas en Zwarte Piet*, 79.

⁴⁷ Nederveen Pieterse, 'Mirakels Multiculturalisme', 3.

⁴⁸ Nederveen Pieterse, *Wit over Zwart*, 163-164.

verschillende vormen van racisme zijn. Een dergelijke verklaring loopt het gevaar altijd gelijk te krijgen.

De overheersende

stereotypen over zwarten in de 19^e en begin 20^e eeuw waren de zwarte als nederige dienaar en de

Afbeelding 8: de blackface-traditie

zwarte als entertainer.⁴⁹ Van 1865 tot 1950 werd Zwarte Piet echter nauwelijks als entertainer afgebeeld en bovendien had hij bijna nooit de rol van een onderdanige knecht. Dit stereotype past eerder bij de rol van Zwarte Piet na 1950.

Van 1865 tot 1950 ging Zwarte Piet juist een actievere, meer fantasierijke rol spelen. Dit komt eerder overeen met de

Germaanse en christelijke duivels en boemannen. De

demonisering van Zwarte Piet op basis van slavernijsymboliek

of de *blackface*-traditie lijkt me dan ook onwaarschijnlijk.

Van de moren die in

de Sinterklaasverhalen worden afgebeeld, wordt benadrukt dat ze zwart zijn, maar dit wordt vooral gedaan om bij de lezer angst op te wekken. De demonisering zou in dit opzicht eerder aansluiten op een oudere (racistische) beeldtraditie die steunde op de christelijke symboliek van de heidense afgrijselijke Moor. De heidense moor werd al vanaf de vroege middeleeuwen vaak verwisseld met zwarte duivels.⁵⁰

⁴⁹ Ibidem, 14.

⁵⁰ Janssen, Nicolaas, *de duivel en de doden*, 161-162.

Conclusie: Welke rol speelden Germaans en/of christelijke tradities bij de demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950?

Omdat de heilige Sint Nicolaas op 6 december zou zijn gestorven, is het Sinterklaasfeest altijd op 5 of 6 december gevierd. In deze tijd van het jaar worden de dagen steeds donkerder en wordt het kouder. Het is daarom niet zo vreemd dat in veel winterfeesten de duisternis en het kwaad een centrale rol hebben. Deze thematiek is heel erg herkenbaar, iedereen ontvlucht tijdens de winterfeesten het onbekende, enge duister om met anderen rondom het vuur te schuilen.

De angst in de winter voor de duisternis buiten en het contrast met het licht binnen, is van alle tijden. Wat ook tijdloos is, is de poging het duisternis te personifiëren en spookverhalen te vertellen. Mensen geven betekenis aan deze gevoelens en behoeftes, door er verhalen over te vertellen. Het is niet vreemd te veronderstellen dat deze onbekende duistere wezens, iedereen stiekem in de gaten houden. De onbekende duisternis omringt in deze dagen immers alles. De volgende stap is te geloven dat deze duistere figuren iedereen in de gaten houden om na te gaan of men zich wel aan de regels houdt. Het maakt in dit opzicht niet uit of dit voorouderlijke regels zijn, regels van een christelijke god of de regels van je ouders.

De demonisering van Zwarte Piet zou je deels hiermee kunnen verklaren, maar natuurlijk steunt zij vooral op talloze specifieke verhalen en tradities.

De moderne verklaring voor de demonisering van Zwarte Piet

Vanaf de 17^e eeuw verboden calvinistische autoriteiten de publieke Sinterklaasfeesten, waarin Germaanse en christelijke symboliek de boventoon voerden. Het Sinterklaasfeest dreigde daarna te verdwijnen. Toen het feest een nieuwe gestalte kreeg dankzij Schenkman, lijkt dit op het eerste gezicht op een breuk met de vroegere Sinterklaasfeesten te zijn. In het boek van Schenkman zijn immers geen sporen van christelijke en/of Germaanse symboliek te vinden en ook Zwarte Piet heeft het uiterlijk van een moderne zwarte page.

Het lijkt op het eerste gezicht dan ook logisch de demonisering van Zwarte Piet te verklaren aan de hand van moderne (racistische) ontwikkelingen. De manier waarop Zwarte Piet verandert, komt hier echter niet helemaal mee overeen. Zwarte Piet speelde in deze periode meestal namelijk niet de rol van het overheersende stereotype van de onderdanige, domme en passieve zwarte, maar van een actieve, donkere en enge boeman. Het stereotype wat hier het best bij aansluit is die van de heidense afgrijselijke moor. Dit is echter een premoderne beeldtraditie, die aansluit bij de publieke Sinterklaasfeesten met christelijke en Germaanse symboliek.

Herziening Germaans-christelijke verklaring

Toen het Sinterklaasfeest vanaf de 17^e eeuw steeds meer dreigde te verdwijnen zochten net als Schenkman ook Germaanse geleerden en katholieken naar een nieuwe interpretatie van het feest. De demonisering van Zwarte Piet deed zich voor in kinderboeken, tijdens de Romantiek. In deze tijd werd geprobeerd de fantasie van de kinderen te prikkelen door sprookjesfiguren. Bovendien staan in kinderboeken vaak verhalen die van generatie tot generatie worden doorgegeven.

Tijdens de periode van de demonisering van Zwarte Piet blijven er lange tijd talloze verschillende Sinterklazen en knechten naast elkaar bestaan. Wat al deze figuren gemeen hadden, was dat ze kinderen dienden bang te maken. In de christelijke en Germaanse tradities staan zwartgemaskerde figuren bekend als boemannen. Deze symboliek steunde op de zwartgemaakte gezichten van de doden uit Germaanse mythen en op de symboliek van de duivel als Zwarte Man, de zwarte pek uit de hel, maar ook op christelijke symboliek van de heidense afgrijselijke Moor. In de Sinterklaasverhalen bleef bovendien de christelijke betekenis van de Sint Nicolaas bestaan, namelijk dat er morele wetten zijn en dat als je je aan deze wetten houdt je beloond wordt en als je dat niet doet je wordt bestraft.

De demonisering van Zwarte Piet van 1865 tot 1950 steunde niet alleen maar op Germaans-christelijke tradities en ook niet alleen maar op racistische stereotypering. In het historische debat rondom Zwarte Piet zou het interessant zijn meer te onderzoeken hoe de racistische stereotypering en Germaans-christelijke symboliek elkaar hebben beïnvloed, in plaats van ze alleen maar los van elkaar te analyseren.

Het belang van mijn scriptie

In mijn scriptie heb ik laten zien dat Zwarte Piet altijd al tussen verschillende beeldtradities heen heeft bewogen. Het is dus onzinnig om te zeggen dat Zwarte Piet in essentie racistisch is of in essentie niet-racistisch is. De manier waarop een personage in een bepaalde periode afgebeeld wordt, geeft inzicht in wat de maatschappij op dat moment belangrijk vindt of bezighoudt. Dit geldt des te meer voor een personage dat een opvoedkundige rol heeft in een nationaal feest. De essentie die we aan een personage toekennen, is in dit opzicht altijd een projectie van onszelf. Van 1865 tot 1950 speelden katholieke emancipatie, secularisering en de Romantiek een belangrijke rol voor de interpretatie van Zwarte Piet. In het hedendaagse Zwarte Pietendebat zijn dit wellicht de angst voor het verdwijnen van onze nationale identiteit, de verwerking van ons koloniaal verleden en de vaak moeizame verhouding tussen autochtone en allochtone Nederlanders.

De geschiedwetenschap speelde toen, maar speelt ook nu, een belangrijke rol bij de interpretatie van Zwarte Piet. Historici zouden meer moeten laten zien hoe relatief de historische essentialisering zijn. Het Zwarte Pietdebat zou dan minder snel polariseren en we zouden ons dan

meer kunnen richten op deze werkelijke problemen die op de achtergrond van dit debat spelen, maar die nu worden ontweken.

Bibliografie

Primaire literatuur

Meisen, Karl, Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande: eine kultgeographisch-volkskundliche Untersuchung (Dusseldorf, 1931).

Schenkman, Jan, Sint Nicolaas en zijn knecht (Amsterdam, 1850).

Schrijnen, Jos, Nederlandsche volkskunde (Zutphen, 1930-1933).

Ven, D.J. van der, Ons eigen volk in het feestelijk jaar (Kampen, 1943).

Verwijs, Eelco, De christelijke feesten: eene bijdrage tot de kennis der Germaansche mythologie I: Sinterklaas (Den Haag, 1863).

Secondaire literatuur

Berends, Bianca, 'Zwarte Piet en Witte Klaas' (onuitgegeven dissertatie, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2000).

Boer, Eugenie en Frits Booy, 'Sint-Nicolaas in het 'oude' kinderboek', *Literatuur zonder leeftijd* 8 (Amsterdam, 1994).

Boer-Dirks, Eugenie, 'Nieuw licht op Zwarte Piet', *Volkskundig Bulletin* 19 (Amsterdam, 1994).

Boer-Dirks, Eugenie en John Helsloot, *Het Sinterklaas boek* (Zwolle, 2009).

Booy, Frits, 'Sinterklaasje kom maar binnen met je knecht', *Leesgoed : tijdschrift over kinderboeken* 21 (Amsterdam, 1994).

Booy, Frits, *Op zoek naar Zwarte Piet. Een speurtocht naar de herkomst, ontwikkeling en de betekenis van de dienaar van Sinterklaas* (Eindhoven, 2003).

Bras, Marcel, *Zwarte Piet: Discriminerend of Fascinerend?* (Soesterberg, 2013).

Dal, Peter De Kort Van, *Dag Zwarte Piet: elk vooroordeel heeft een nadeel* (Maartensdijk, 2014).

Ghesquiere, Rita, *Van Nicolaas van Myra tot Sinterklaas: de kracht van een verhaal* (Amersfoort, 1989).

Helsloot, John, 'De ambivalente boodschap van de eerste 'Zwarte Piet' (1850)', *De kleine Olympus Over enkele figuren uit de alledaagse mythologie* (Amsterdam, 2008).

Helsloot, John, 'Is Zwarte Piet uit te leggen?', *Sinterklaas Verklaard* (Eindhoven, 2008).

Helsloot, John, 'Zwarte Piet: een icoon onverenigbaar met Santa Claus', *Heiligen of helden* (Amsterdam, 2007).

Jager, J.L. de, *Volksgebruiken in Nederland: een nieuwe kijk op tradities* (Utrecht, 1981).

Janssen, Louis, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn, 1993).

Jones, Charles William, *Saint Nicholas of Myra, Bari, and Manhattan: biography of a legend* (Chicago, 1978).

Pieterse, Jan Nederveen, *Wit over Zwart* (Amsterdam, 1990).

Pieterse, Jan Nederveen, 'Mirakels Multiculturalisme: Zwarte Piet als Trickster', Sint Nicolaasgenootschap Nederland, <http://www.sngnederland.com/sng/images/sng-pdf/JNP%20Zw%20Piet%20Revisit.pdf> [geraadpleegd op 5-1-2015].

Scheer, Arnold-Jan, *Wild Geraas* (Soesterberg, 2009).

Illustraties

Afbeelding 1: Illustratie van P.J. van Geldorp van omstreeks 1914.

<http://www.lirb.nl/historia-the-historyliner/met-zwarte-piet-in-een-diepe-crisis/>

Afbeelding 2: Jan Schenkman, Sint Nicolaas en zijn knecht (Amsterdam, 1850)

22. http://www.dbnl.org/tekst/sche039stni01_01/sche039stni01_01_0012.php

Afbeelding 3: Voorkant van: C. Broers-de Jonge, De Zwarte Man (Groningen, 1900).

Afbeelding 4: illustratie uit een 18e-eeuws IJslands manuscript.

http://nl.wikipedia.org/wiki/Huginn_en_Muninn

Afbeelding 5: <https://abedeververteller.wordpress.com/2012/11/25/de-horrorsint-sinterklaas-als-boeman/>

Afbeelding 6: Foto van een Nikolaus en Krampus in oostenrijk.

<http://oostenrijk.blog.nl/nieuws/algemeen/2010/11/30/sinterklaas-krampussen-doen-intrede>

Afbeelding 7: spotprent Zwarte Piet.

<http://www.wanttoknow.nl/inspiratie/gastcolumns/zwarte-piet-wie-kent-hem-niet/>

Afbeelding 8: Poster van een minstrel-optreden door de komiek Billy Van uit

1900. http://nl.wikipedia.org/wiki/Minstrel_show

